

ISSN 0350-5650

INSTITUTE OF HISTORY

MISCELLANEA

NEW EDITION Vol. XLI

Editorial board

Mikhail Belov (Russia), Dejan Bulić, Gordana Garić Petrović, Miloš Ivanović, Andrea Carteny (Italy), Ludmila Kuzmicheva (Russia), Radomir J. Popović, Biljana Stojić, Liliana Simeonova (Bulgaria), Uroš Tatić, Gabriella Schubert (Germany)

Editor-in-chief

Radomir J. Popović

Belgrade
2020

ISSN 0350-5650

ИСТОРИЈСКИ ИНСТИТУТ

МЕШОВИТА ГРАЂА
MISCELLANEA

НОВА СЕРИЈА Књ. XLI

Редакциони одбор

Михаил Белов (Русија), Дејан Булић, Гордана Гарић Петровић, Милош
Ивановић, Андреа Картени (Италија), Људмила Кузмичева (Русија),
Радомир Ј. Поповић, Биљана Стојић, Лилиана Симеонова (Бугарска),
Урош Татић, Габриела Шуберт (Немачка)

Одговорни уредник

Радомир Ј. Поповић

Београд
2020

Овај број *Мешовите грађе – Miscellanea*
штампан је уз финансијску помоћ
Министарства просвете, науке и технолошког развоја
Владе Републике Србије

САДРЖАЈ

Александар Крстић, Невен Исаиловић ПОВЕЉА ДЕСПОТА ЂУРЂА БРАНКОВИЋА ЗА ЦЕХ КРОЈАЧА У НАЂБАЊИ	7
Драгана Амедоски, Дејан Булић УЗГАЈАЊЕ СИТНЕ СТОКЕ У КАДИЛУКУ УЖИЦЕ 1596. ГОДИНЕ	31
Ненад Нинковић ТЕФТЕР ЦРКВЕНИХ РАЧУНА СРЕМСКЕ ЕПАРХИЈЕ 1753–1754. ГОДИНЕ	53
Недељко В. Радосављевић, Мирјана Маринковић ЖАЛБА ХЕРЦЕГОВАЧКО-ЗАХУМСКОГ МИТРОПОЛИТА АНАНИЈА ПРОТИВ БОСАНСКОГ ВАЛИЈЕ 1791.	87
Владимир Јовановић НАЧЕЛО О РАТОВАЊУ СА ГВЕРИЛАМА	107
Урош Шешум ПОДРИМА, ИЗ СПИСА ПРОТЕ МИЛОША ВЕЛИМИРОВИЋА	127
Биљана Стојић ДИПЛОМАТСКИ КОНТАКТИ СРБИЈЕ/ЈУГОСЛАВИЈЕ И ПОРТУГАЛИЈЕ (1882–1924)	157
Јована Блажић Пејић ИЗ ИСТОРИЈЕ СРПСКО-РУСКИХ ВЕЗА: МОСКОВСКО ПОПЕЧИТЕЉСТВО ЗА ШКОЛОВАЊЕ СЛОВЕНА (1889–1892)	171

Мирослав Јовановић КРАЉ МИЛАН И КЊАЗ НИКОЛА КАО КАНДИДАТИ ЗА ЧЛАНОВЕ СРПСКЕ КРАЉЕВСКЕ АКАДЕМИЈЕ 1892. ГОДИНЕ	193
Кристијан Аксбо Нилсен МАЈСКИ ПРЕВРАТ 1903. У СЕЋАЊИМА ДАНСКОГ НОВИНАРА ФРАНЦА ФОН ЈЕСЕНА	205
Ана Столић ЗАОСТАВШТИНА КРАЉИЦЕ ДРАГЕ ОБРЕНОВИЋ	235
Радован Субић КАЗИВАЊЕ ВИЛКА ШЕФЕРОВА	251
Биљана Вучетић ИЗВЕШТАЈ ЧЛАНОВА САНИТАРНЕ КОМИСИЈЕ АМЕРИЧКОГ ЦРВЕНОГ КРСТА О СТАЊУ У СРБИЈИ И МАКЕДОНИЈИ У ДЕЦЕМБРУ 1915. ГОДИНЕ	265
Божица Б. Младеновић ПЕСМА ЧЕТНИЧКОГ ВОЈВОДЕ КОСТЕ ВОЈИНОВИЋА КОСОВЦА	283
Гордана Гарић Петровић РАД СРПСКОГ ПОЉОПРИВРЕДНОГ ДРУШТВА У ИЗБЕГЛИШТВУ (26. децембар 1916/8. јануар 1917 – 1/14. фебруар 1918)	299
УПУТСТВО ЗА АУТОРЕ	345
INSTRUCTIONS FOR CONTRIBUTORS	348

Биљана СТОЈИЋ
Историјски институт
Београд

ДИПЛОМАТСКИ КОНТАКТИ СРБИЈЕ/ЈУГОСЛАВИЈЕ И ПОРТУГАЛИЈЕ (1882–1924)

Анстракт: У раду су приређена и анализирана четири документа из фонда *Sérvia* (Србија) похрањеног у Дипломатском архиву Министарства спољних послова Португалије у Лисабону (Arquivo Diplomático do Ministério das Relações Exteriores). Фонд садржи 42 документа који се односе на период 1882–1924. У питању је протоколарна дворска кореспонденција која садржи писма суверена у којима су се међусобно обавештавали о важним династичким и политичким променама у својим државама. Приређена документа су датирана у 1882., 1903., 1912. и 1924. Издвојили смо ова четири јер сведоче не само о почецима дипломатских контаката између Србије и Португалије већ нам на најбољи начин дају рефлексiju историјског развоја и крупних политичких промена кроз које су државе прошле на прелому два века. Први приређени документ је датиран у 1882. и представља најстарије сведочанство о успостављеним дипломатским односима између династија Обреновић и Браганца; други, који датира из 1903. прво је писмо размењено након династичке смене у Србији; трећи документ из 1912. сведочи о континуитету односа двеју држава након проглашења португалске републике 1910., док четврти, датиран у 1924. годину, садржи вест о рођењу краљевића Петра и уједно је последњи документ из овог фонда. У склопу уводне студије дат је кратки преглед историје српско-португалских дипломатских односа кроз призму целокупног фонда *Sérvia*, грађе посланства Краљевине Југославије у Лисабону из Архива Југославије и за дату тему релевантне историографске литературе и периодике.

Кључне речи: Србија, Југославија, Португалија, краљ Милан Обреновић, краљ Петар Карађорђевић, краљ Александар, дом Луиш I, дом Карлос I, дом Мануел II.

Abstract: Four documents from the *Sérvia* (Serbia) fund kept in the Diplomatic Archive of the Ministry of Foreign Affairs of Portugal in Lisbon (Arquivo Diplomático do Ministério das Relações Exteriores) are presented and analysed in the paper. The fund contains 42 documents concerning the 1882–1924 period. This is protocol court correspondence which contains the letters of sovereigns, whereby they informed each other about important dynastic and political changes in their respective states. The documents are dated 1882, 1903, 1912 and 1924. We singled out only these four documents as they testify not only to the beginnings of the diplomatic contacts between Serbia and Portugal, but are also the best reflection of the historical development and

* biljana.stojic@iib.ac.rs

major political changes in the two countries at the turn of the century. The first document is dated 1882 and represents the oldest testimony about the established diplomatic relations between the Obrenović and Bragança dynasties. The second document, dated 1903, was the first letter exchanged after the dynastic change in Serbia. The third document of 1912 testifies to the continuity of relations between the two states after the proclamation of the Portuguese Republic in 1910. The fourth document of 1924 contains news of the birth of Prince Petar, and is the last document from this fund. The introductory study contains a short overview of the history of Serbian-Portuguese diplomatic relations through the prism of the entire *Sérvia* fund, records of the mission of the Kingdom of Yugoslavia in Lisbon from the Archive of Yugoslavia, and relevant historiographic literature and periodicals.

Keywords: Serbia, Yugoslavia, Portugal, King Milan Obrenović, King Petar Karadorđević, King Aleksandar, Dom Luís I, Dom Carlos I, Dom Manuel II.

О историјским везама Србије и Португалије немамо много сачуваних сведочанстава, посебно за период XIX и прве половине XX века. Додатни проблем представља оскудност докумената на српској страни. У Архиву Србије нема посебног фонда који се односи на Португалију, док се у Архиву Југославије чува невелики фонд *Посланство Краљевине Југославије у Португалији – Лисабон* (бр. 380) који покрива период 1917–1945. године. Упркос широком временском опсегу грађа је врло оскудна. Махом се односи на Други светски рат и боравак југословенских избеглица у Португалији. Грађа португалске провенијенције која се односи на Србију и Југославију се налази у два архива: Дипломатском архиву Министарства спољних послова (*Arquivo Diplomático do Ministério das Relações Exteriores*) и Националном архиву (*Arquivo Nacional da Torre do Tombo*). У Дипломатском архиву само је једна фасцикла *Sérvia* од 42 документа потпуно посвећена српско/југословенско-португалским односима, док се у фондовима посвећеним Русији, Чехословачкој, итд. могу наћи појединачни документи у вези са Србијом/Југославијом. Национални архив *Torre do Tombo* садржи грађу о односима са Социјалистичком Југославијом, махом о конфронтацији две државе током ратова за независност Анголе и Мозамбика, а познато је да је Југославија подржавала и помагала ове две државе. Дакле, реч је о невеликом корпусу докумената, али су са становишта српске историографије сва документа изузетно значајна јер нам бар фрагментарно реконструишу везе и контакте ове две географски удаљене државе и надомешћују празнину коју имамо у нашим архивима. Значај португалских извора је тим већи јер је у питању грађа до сада потпуно непозната нашој јавности и историографији.

Први документ који смо приредили јесте уједно најстарији документ о контакту две државе и први документ у фонду *Sérvia*. Реч је о писму које је краљ Милан 10/22. марта 1882. године упутио португалском краљу Луишу I (1861–1889) у коме га је обавестио да је Србија уздигнута у ранг краљевине с њим на престолу.¹ На почетку писма краљ Милан истиче да су велике силе уједињене на конгресу у Берлину 1878. године изгласале независност за Србију, а да је народ Србије одлучио да се земља с њим као краљем уздигне у виши ранг зарад њеног будућег просперитета. Краљ Милан у писму ословљава португалског суверена са „мој брате“ и изражава наду да ће две државе успоставити и одржавати срдачне односе и у будућности.²

Дом Луиш који је био познат као „популаран краљ“ узратио је једнако љубазно и свог новог брата по титули одликовао са *Ordem Militar de São Bento de Avis*.³ Нажалост немамо сачувано оригинално писмо дом Луиша, али на основу сачуваног одговора краља Милана знамо да му је орден уручио краљев лични заступник виконт Валмор (Le Vicomte de Valmór). Писмо захвалности краља Милана је датирано на 14. новембар 1882. године.⁴ Краљ Милан је две године касније одликовао дом Луиша Орденом Белог орла (није наведено ког реда). Орден је португалском краљу у име краља Милана уручио маршал Двора, пуковник Константин Јанковић.⁵ Краљеви Милан и Луиш су од 1882. до 1889. године разменили још четири писма о важним догађајима за своје породице. Дом Луиш је

¹ На темељу овог документа Амбасада Португалије и Институт Камоиш су у сарадњи с Архивом Југославије и Народном библиотеком Србије 26. септембра 2017. у холу НБС организовали изложбу *Писци дипломате* поводом 135. годишњице (1882–2017) од успостављања дипломатских контаката између Португалије и Србије. На изложби су биле представљене биографије и дела 10 португалских и 5 српских писаца дипломата из XIX и XX века. (<https://www.nb.rs/events/event.php?pf=1&id=32070&url=%2Fevents%2Fevent.php%3Fpf%3D1%26id%3D32070>, прегледано 3. јула 2020.)

² Arquivo Diplomático do Ministério das Relações Exteriores (AMRE), Cartas protocolares de principes, Mago 64, Sérvia (1882–1924), № 1, le 10/22 Mars 1882.

³ D. L. Wheeler, *Republican Portugal. A Political History 1910–1926*, The University of Wisconsin Press, 1978, 23–24. Орден је установљен у XII веку у време ослобађања Португалије од маварске власти Установљен је као монашко-војно одликовање за витезове темпларе. Године 1789. је секуларизован. Додељивао се до 1910 и пада монархије. Поново је обновљен 1917. као *Ordem Militar de Cristo*, и први је додељен 1918. председнику Сидонију Паису за заслуге Португалије у Првом светском рату. Од 1986. орден се додељује искључиво на иницијативу Председника Републике.

⁴ AMRE, Cartas protocolares de principes, Mago 64, Sérvia (1882–1924), № 2, Belgrade, le 14 Novembre 1882.

⁵ AMRE, Cartas protocolares de principes, Mago 64, Sérvia (1882–1924), № 3, Belgrade, le 17/29 Février 1884.

25. децембра 1885. године обавестио краља Милана о смрти свога оца, дом Фердинанда. У том тренутку преокупиран ратом против Бугарске, краљ Милан је на ово писмо одговорио 25. маја/6. јуна 1886. године и изразио најдубље саучешће. Исте 1886. године, дом Луиш је известио о новом догађају у својој породици, о венчању сина и наследника Карлоса, војводе од Браганце, са принцезом Маријом Амелијом Д’Орлеан. Краљ Милан је на ову вест одговорио честитком из Ниша, 23. јула/4. августа 1886. године.⁶ Коинцидентно, владавина обојице владара прекинута је 1889. године. Дом Луиш је преминуо у 51. години, док је краљ Милан абдицирао у корист свог сина Александра. Владавина Луиша I се узима за почетак краја португалске монархије, док се владавина краља Милана сматра почетком краја династије Обреновић.⁷ Дом Луиша је на престолу наследио син Карлос, крунисан као Карлос I (1889–1908). За време његове владавине која ће бити окончана насилно, Португалија је тонула у све дубљу економску кризу која је додатно ојачала републиканска осећања све већег броја Португалаца. И сам Карлос је своју владину описао као „монархију без монархиста...“⁸

Током владавине краљ Александар је с португалским двором разменио шест писама. Прво писмо упутило је српско Намесништво 18. марта 1889. године у коме је обавештен португалски двор да је краљ Милан абдицирао са српског престола у корист свог малолетног сина. Смена на португалском престолу се одиграла крајем 1889. и о томе је 22. децембра дом Карлос обавестио српски двор. Наредне године је из Португалије стигла срећна вест о рођењу престолонаследника Луиша Филипеа. Краљ Александар је 3. априла 1893. године обавестио дом Карлоса да је самостално преузео власт, затим писмом од 23. јула 1900. о свом венчању са Драгом Машин, а 15. марта 1901. године о смрти оца, бившег краља Милана.⁹ Овим је кореспонденција између њих окончана.

⁶ AMRE, *Cartas protocolares de principes*, Mago 64, Sérvia (1882–1924), № 4, Belgrade, le 25 Mai/6 Juin 1886; № 5, Nisch, le 23 Juillet/ 4 Août 1886.

⁷ Наполеонови ратови су оставили тешке последице по Португалију. Француска инвазија је почела у октобру 1807, а већ у новембру краљевска породица је на инсистирање Велике Британије пребачена у Бразил. Краљица Марија I је 1815. уздигла Бразил у ранг краљевине, а када је наредне године преминула престо је преузео њен син Жоао VI. Краљ се вратио у Португалију тек 1822. после побуне свог сина Мигела који је покушао да му преотме престо. Обновљена монархија није више била иста. Земља је била упропашћена француском владавином. Додатни удар Португалији је задало осамостаљење Бразила када се Жоаов четврти син Педро прогласио царем, а 1822. уздигао Бразил у ранг царевине. Педро је владао до 1831. (J. H. Sariva, *História de Portugal*, Publicações Europa-América, LDA. 2004⁷ 303–304).

⁸ D. L. Wheeler, *op. cit.*, 31.

⁹ AMRE, *Cartas protocolares de principes*, Mago 64, Sérvia (1882–1924), № 5, le 22 Décembre 1889; AMRE, *Cartas protocolares de principes*, Mago 64, Sérvia (1882–1924), № 6, Belgrade,

Писмо које смо приредили под бројем 2. написао је новопроглашени краљ Петар Карађорђевић да циљем да обавести дом Карлоса како је ступио на престо Србије. Писмо је датирано на 31. октобар 1903. године. Краљ Петар је у писму истакао да је српски престо био упражњен (али о околностима које су претходиле упражњењу не говори) и да су државници Србије сетили свих заслуга његових предака, окренули се њему – „наследнику те народне династије“ – и једногласно га изабрали за краља. Даље наводи да је прихватио понуђени престо и да је заклетву положио над Уставом. Нагласио је жељу да се наставе добри односи између две државе и написао да ће учинити све да те добре односе учини још бољим. Династичка промена у Србији 1903. године није утицала на однос две краљевине. Исте године је Краљевина Србија у Лисабону отворила дипломатско-конзуларно представништво које је на препоруку руског посланства у Београду поверено Русу Димитрију Александровичу Лакману. Представништво је 1910. године уздигнуто на степен Почасног генералног конзулата, али о свему овоме не налазимо спомена у фонду *Sérvia*.¹⁰

Политичке и историјске промене кроз које је Португалија прошла у првој деценији XX века такође нису нашле своје место у кореспонденцији коју анализирамо у овом раду. Краља Александра Обреновића и дом Карлоса осим највише размењених писама повезује и чињеница да су обојица с престола уклоњени насилним путем. На португалског краља и његову породицу извршен је атентат 1. фебруара 1908. године. Он и престолонаследник Луиш Филипе су на лицу места подлегли задобијеним ранама, због чега је круна дата млађем сину Мануелу, који је крунисан као Мануел II (1908–1910).¹¹ Атентат су извршила двојица републиканца, али на тај чин није их инстурисала Републиканска странка већ су деловали на своју руку. Републикански покрет у Португалији се развио под утицајем Француске револуције из 1789. године. Током деценија је растао и обликовао се највише под утицајима француског, а у последњој фази и бразилског републиканског модела. Формално, покрет је прерастао у странку 1876. године; она ће се угасити 1912. *de jure*, а 1926. године *de facto*.¹² Због исхитреног и непланираног атентата, републиканци

le 18 Mars 1889; AMRE, Cartas protocolares de principes, Mago 64, Sérvia (1882–1924), № 7, Belgrade, le 3 avril 1893; AMRE, Cartas protocolares de principes, Mago 64, Sérvia (1882–1924), № 7, Belgrade, le 15 Mars 1901.

¹⁰ Б. Пушица, *Посланство Краљевине Југославије у Португалији – Лисабон 1917–1920; 1941–1945; (1941–1945)*, Београд 2009, XII–XIII.

¹¹ D. L. Wheeler, *op. cit.*, 44.

¹² Огранак династије Брагнаца је владао бразилским царством од 1822. до 1889. када је војним ударом земља проглашена за републику.

нису били спремни да оборе монархију и преузму власт већ 1908. године. Револуционарни преврат ће се догодити две године касније. Тај преврат је пажљивије планиран. Окидач је било убиство једног од главних републиканских вођа др Мигела Бомбарде (3. октобра). Талас протеста се из Лисабона муњевито проширио на целу земљу и у два дана окончана је осам векова дуга португалска монархијска традиција. Краљ Мануел је побегао из земље и наредне три деценије живео у емиграцији, највише у Великој Британији. У годинама изгнанства бивши краљ се кретао у високим европским друштвеним круговима, где су у међуратном периоду доминирали управо бивши монарси и племство, апатриди из монархија срушених у Првом светском рату. Пренос власти је у Португалији извршен мирним путем, а за првог председника је изабран Жоахим Теофило Брага (октобар 1910 – август 1911).

Чак ни овако крупан историјски догађај као што је пад монархије и проглашење републике није утицао на односе Србије и Португалије. О томе сведочи писмо које смо приредили под бројем 3. а које је честитка краља Петра и премијера Милована Миловановића председнику Мануелу де Аријаги на избору на дужност председника Републике. Аријага је наследио Брагу на председничкој функцији 24. августа 1911. године, а честитка краља Петра је датирана на 11. април 1912. године. У њој су краљ Петар и Миловановић захвалили на писму у коме их је Аријага обавестио о свом избору и узвратили су срдачном честитком и жељом за успешну и дугу владавину.¹³

Ако судимо по језику и тону писма краља Петра могли бисмо закључити да српски двор није испољио никакву реакцију на режимску промену у Португалији. Ипак, ако знамо да је било републиканских струја које су заговарале проглашење републике у Србији после Мајског преврата, сигурно да краљ Петар интимно није одобравао извршени преврат и обарање монархије. Но, осим протоклоране преписке две државе готово да нису имале додира те самим тим није било ни потребе за отворенијом реакцијом. С друге стране, изненађујуће је да је српска јавност показала велику заинтересованост за преокрет у земљи на крајењем западу Европе. Португалија је, после Француске, био друга република у Европи и та чињеница је имала снажан одјек у српској јавности. Лист *Мали журнал* је с највећим интересовањем пренео чланак из *Corriere della sera* о току португалске револуције уз бомбастичан наслов: „Живела република! Доле Краљ!“¹⁴ Интересовање је потрајало

¹³ AMRE, Cartas protocolares de principes, Mago 64, Sérvia (1882–1924), № 16, le 31 Octobre 1903.

¹⁴ *Живела република! Доле Краљ!*, Мали журнал, бр. 277 (5/18. октобар 1910) 2–3.

до краја октобра. Вести су осим из италијанских, преузимане из британских и француских новина. До 25. октобра интересовање је очигледно порасло до те мере да су се текстови о Португалији с друге и треће странице преселили на насловницу. Често су били праћени и фотографијама.¹⁵ Браћу Савић, власнике листа *Мали журнал*, најавише је интересовало како функционише нови републикански режим, али и прве недеље избегличког живота последњег португалског краља.¹⁶

Ни избијање Првог светског рата није унело никакву промену у српско-португалске односе. Уласком Португалије у рат 1916. године на страни Антанте, две државе су формално постале ратне савезнице. Један од малобројних истраживача српско-португалских односа Жорж Сантуш Карвалју сматра да је ратно савезништво пресудно утицало на одлуку српске владе да 1917. године почасни конзулат у Лисабону уздигне на ниво посланства и да наредне 1918. године именује Драгомира Стевановића за првог, и испоставиће се последњег опуномоћеног посланика.¹⁷

Кореспонденција се наставила и за време Првог светског рата, упркос тренутним ратним (не)приликама које се у размењеним писмима не спомињу. Регент Александар је септембра 1915. године из Ниша честитао Жоакиму Теофилу Браги избор у други председнички мандат. Из Солуна је новембра 1916. године упутио честитку новом председнику Бернандину Макаду који је у октобру 1915. године сменио Брагу.¹⁸

Кореспонденција се у истом духу наставила и за време државе Срба, Хрвата и Словенаца. Можемо претпоставити да је краљ Александар обавестио Португалију о створеној држави, али тог документа нема у склопу фонда *Sérvia*. Међу документима нема ни одлуке краља да „у

¹⁵ *Република у Португалији*, Мали журнал, бр. 284 (12/25. октобар 1910) 1; *Револуција у Лисабону*, Мали журнал, бр. 286 (14/27. октобар 1910) 1.

¹⁶ *У изгнанству. После прокламовања републике у Португалији*, Мали журнал, бр. 283 (11/24. октобар 1910) 2.

¹⁷ Žorž P. Santuš Karvalju, *Prilike među jugoslovenskim izbeglicama u Portugaliji (1941–1945)*, *Istorija 20. veka 2* (1985) 94–129. Истину за вољу, одмах у јесен 1917. када је Посланство установљено именован је Војислав Антонијевић за отправника послова. Он је 29. јуна 1918. унапређен у звање посланика, а већ 1. јула „стављен на расположење“ тако да фактички никад није ни дошао у Лисабон нити је обављао дужност посланика. Стевановић је у Лисабон стигао крајем 1919. или почетком 1920. када је унапређен у ранг посланика прве класе. Међутим, већ у фебруару 1920. и он је стављен у „стање покоја после болести и тешке операције“. Решење о пензионисању је добио 22. марта 1920. (Б. Пушица, *нав. дело*, VII).

¹⁸ AMRE, *Cartas protocolares de principes*, Mago 64, Sérvia (1882–1924), № 20, Nish, le 20 septembre 1915; AMRE, *Cartas protocolares de principes*, Mago 64, Sérvia (1882–1924), № 21, Salonique, le 26 novembre 1916.

интересу штедње 1920. године угаси посланство у Лисабону“, и да послове посланства пренесе у надлежност посланства у Мадриду такође основаног 1917. године. Ипак, међу сачуваним документима имамо онај о именовану књижевника Анте Тресића-Павичића за посланика у Шпанији с ингеренцијама и за Португалију. Краљ Александар је писмо о потврди мандата Тресић-Павичића послао 6. јануара 1922. године тадашњем председнику Антонију Жозеу де Алмеиди.¹⁹ Тресић-Павичић је послат у Мадрид одмах после рата, 1919. године, и дужност опуномоћеног посланика за Иберијско полуострво је обављао до 1922. године када је именован за посланика у САД.²⁰ Посредством посланика Тресић-Павичића португалској влади је упућен позив да присуствује венчању краља Александра и краљице Марије, 8. јуна 1922. године. Имамо сачуван одговор председника Алмеиде којим је позив прихватио. За ту пригоду је именовано специјалног опуномоћеника Мартиња Теишеиру Хомем де Бредеродеа да га заступа на церомонији.²¹

Последњих неколико докумената из фонда *Sérvia* се односе на рођење престолонаследника краљевића Петра (6. септембар 1923).²² О рођењу првенца краљ Александар је 31. октобра 1923. известио тадашњег председника Мануела Теишеиру Гомеша.²³ Ми смо под бројем 4. приредили одговор председника Гомеша датиран у 20. јун 1924. године. У том писму је Гомеш упутио најсрдачније честитике и поздраве краљевском дому Карађорђевић поводом срећног догађаја за краља и његову државу. Председник Гомеш ословљава југословенског краља с „врло драги и велики пријатељу“.²⁴

Како је већ речено, фонд *Sérvia* садржи 42 писма протоколарног карактера која можда не би завредила да буду предмет посебне анализе, али је ова преписка значајна по томе што се на основу докумената из овог

¹⁹ *Tresić Pavičić, Ante*, Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2020. (<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=62193>, прегледано 25. 6. 2020.)

²⁰ AMRE, Cartas protocolares de principes, Mago 64, Sérvia (1882–1924), № 25, Palais de Belgrade, le 6 Janvier 1922.

²¹ AMRE, Cartas protocolares de principes, Mago 64, Sérvia (1882–1924), № 36, Palacio de Belem, 18 de Maio de 1922.

²² Попут последњег португалског краља и краљ Петар II ће највећи део живота провести у емиграцији. Династија Карађорђевић ће се ородити с бразилском граном династије Браганца 1972. када се Петров најстарији син, престолонаследник Александар, оженио Маријом де Глорија од Орлеана и Браганце, принцемом од Бразила и Португалије која је директни потомак дом Жуана VI, односно његовог сина Педра I.

²³ AMRE, Cartas protocolares de principes, Mago 64, Sérvia (1882–1924), № 37, Palais de Belgrade, le 31 octobre 1923.

²⁴ AMRE, Cartas protocolares de principes, Mago 64, Sérvia (1882–1924), № 40, Palais National de Belem, le 20 Juin 1924.

фонда могу докучити политичке околности и промене које се у њима не спомињу директно. Током четири деценије колико кореспонденција покрива Србија је прошла четири рата, смену династија, слом државе да би се коначно интегрисала у јужнословенску државну заједницу Срба, Хрвата и Словенаца. Промене кроз које је у истом временском периоду прошала Португалија биле су ништа мање драматичне. Од краја 70-их година XIX века држава је западала у све већу економску кризу која је утицала на пораст симпатија према републиканском уређењу. Португалци су владавину династије Браганца која је владала у континуитету од XVII века окончали краљеубиством и протеривањем последњег монарха. Утемељење републике није донело много стабилности и просперитета. Управо кроз документе које смо приредили и анализирали можемо се уверити да су смене председника и влада биле пречесте, а чињеница је да је четврти председник Сидонио Паис убијен у децембру 1918. године. Политичка нестабилност Прве португалске републике (1910–1926) сигурно се може узети као један од разлога за непродубљивање дипломатских контаката с другим крајем Европе и за смањено интересовање за отварање нових дипломатских представништва. Нестабилни парламентаризам Прве републике окончан је војним ударом 1926. године. Војска је за министра финансија довела Антонија де Оливеире Салазара који ће убрзо избити у први план. Салазар је 1932. године постао премијер и наредних 36 година сву власт ће концентрисати у својим рукама. У европским оквирима *Салазаризам* представља најдуготрајнији ауторитарни режим.²⁵ Од 1926. до 1931. на снази је био режим познатији као *Национална диктатура* (*Ditadura Nacional*) који ће се 1932. године трансформисати у *Нову државу* (*Estado Novo*) или у Другу португалску републику која ће бити оборена револуционарним пучом 25. априла 1974. (*Revolução dos Cravos*). *Револуција каранфила* је не само оборила Другу републику већ је и окончала португалски колонијални рат у Африци 1961–1974. године.²⁶

²⁵ Салазар је био на власти до 27. септембра 1968. Смењен је због можданог хематома који је задобио услед пада с терасе. Последње две године је провео хоспитализован, али му никада није речено да је смењен с власти. Умро је 27. јула 1970. Власт је 1968–1974. вршио Марсело Каetano који је наставио исту политику. О Салазаровом и Франковом режиму у Шпанији се говори као о „мекој диктатури“ (*ditabranda* на португалском или на шпанском *dictablanda*). Иако су оба система власти карактерисали тоталитарни елементи било би погрешно сврстати их у исти ранг са Хитлеровом Немачком, Италијом за време Мусолинија или НДХ режимом (В. F. Pereira, *A diplomacia de Salazar (1932–1949)*, Publicações Dom Quixote 2012).

²⁶ D. L. Wheeler, *op. cit.*, 3. За разлику од других европских земаља које су признале независност својим бившим колонијама током 60-их година XX века, Салазар је истрајао у колонијалној борби. Тек после обарања *Estado Novo*, новоуспостављена Трећа република је признала независност Анголи, Мозамбику и Португалској Гвинеји (данас Гвинеја Бисао).

Документи су приређени без икаквих фактографских, правописних или језичких интервенција од стране приређивача. Где је у документу било назначено наводили смо датум по старом и новом календару, тамо где стоји само један, творац документа је датирање прилагодио грегоријанском календару.

Приређена документа су писана на француском језику, као и највећи део кореспонденције. Мањи део преписке је на португалском језику. Документа се чувају се у Дипломатском архиву Министарства спољних послова у Лисабону где су заведна под сигнатуром Arquivo Diplomático do Ministério das Relações Exteriores, Cartas protocolares de principes, Mago 64, Sérvia (1882–1924), № 1; 16; 18; 41.

Документ број 1.

[Copié]

Monsieur mon Frère, les Puissances européennes réunies en congrès à Berlin en 1878, ayant solennellement consacré par le Traité du 1/13 Juillet l'indépendance de la Serbie, le peuple serbe d'un droit imprescriptible, sient de décider par l'organe de ses représentants légaux que le pouvoir souverain trouverait dans la dignité Royale l'expression conforme aux intérêts et aux besoins du pays, ainsi qu'aux incontestables progrès de l'Etat serbe. En conséquence j'ai eu devoir répondre à l'appel de mon peuple et ai pris pour moi et mes successeurs le titre de Roi de Serbie. Je me persuade que Votre Majesté accueillera avec une sincère sympathie l'annonce de cet heureux évènement et qu'Elle y verra une nouvelle et sérieuse garantie pour la paix de l'Europe. En portant cette résolution a la connaissance de Votre Majesté, je m'empresse de Lui donner l'assurance que tous mes efforts tendront à ce que les relations que je me félicite d'inaugurer aujourd'hui avec Elles soient toujours empreintes des sentiments d'une constante cordialité. Je saisis cette occasion d'offrir à Votre Majesté l'assurance de la très haute estime et de la sincère amitié avec lesquelles je suis,

Monsieur mon Frère
(signé) de Votre Majesté
le bon frère
Milan

Belgrade,
le 10/22 Mars 1882.

Arquivo Diplomático do Ministério das Relações Exteriores (AMRE),
Cartas protocolares de principes, Mago 64, Sérvia (1882–1924), № 1.

Документ број 2.

Monsieur mon Frère, je suis heureux de pouvoir porter à la connaissance de Votre Majesté que, le trône de Serbie étant devenu vacant, la Représentation National Serbe, se rappelant les grands services rendus au pays par mes aïeux, a tourné ses regards vers l'héritier de cette dynastie nationale et m'a proclamé Roi à l'unanimité. Ayant considéré comme un devoir de me rendre à cet appel de ma Patrie et confiant de pouvoir, avec l'aide du Tout Puissant, répondre à ce qu'elle attend de moi, j'ai prêté serment à la Constitution et pris en main le pouvoir Royal avec le titre de Roi de Serbie. Je me plais à espérer que Votre Majesté accueillera avec plaisir l'annonce de mon avènement au trône de Serbie et je m'empresse de saisir l'occasion qui s'offre à moi d'assurer Votre Majesté que je n'aurai rien de plus à cœur que de resserrer les liens de bonne intelligence et d'amitié qui existent si heureusement entre nos deux pays, ayant la ferme confiance que le précieux concours de Votre Majesté ne me manquera pas pour atteindre ce but. C'est dans ses sentiments que je prie Votre Majesté d'agréer les assurances de la haute estime et de l'inviolable attachement avec lesquels je suis.

Palais de Belgrade,
le 31 Octobre 1903.

Monsieur mon Frère,
de Votre Majesté
le bon Frère,
Pierre
Le Ministre des Affaires Étrangères,
[Andra] Nicolitch

A Sa Majesté le Roi de Royaume de Portugal et des Algarves.
AMRE, Cartas protocolares de principes, Mago 64, Sérvia (1882–1924), № 16.

Документ број 3.

Pierre I
Roi de Serbie
A Son Excellence Monsieur Manuel de Arriaga,
Président constitutionnel de la République Portugaise.

Très-cher et bon ami, j'ai reçu la lettre du 16 octobre dernier par laquelle Votre Excellence a bien voulu me faire savoir qu'Elle a été élue par

l'Assemblée Nationale Constituante Président de la République Portugaise. En remerciant Votre Excellence de cette communication je La prie d'être assurée que j'aurai toujours à cœur le maintien des relations d'amitié qui existent entre nos pays, et saisis cette occasion pour Vous offrir les vœux que je forme pour la prospérité de la République ainsi que l'expression de la haute estime avec laquelle je suis

Belgrade, le 11 avril 1912

de Votre Excellence

le bon Ami

Pierre

Le Président du Conseil des Ministres

Ministre des Affaires Etrangères

M[ilovan] Milovanovitch

AMRE, Cartas protocolares de principes, Mago 64, Sérvia (1882–1924), № 18.

Документ број 4.

Manuel Teixeira Gomes

Président de la République Portugaise

À

Sa Majesté Alexandre I, Roi des Serbes, Croates et Slovènes.

Très Cher et Grand Ami :

J'ai reçu avec une vive satisfaction la Lettre que Votre Majesté a bien voulu m'adresser le trente et Octobre dix-neuf cent vingt-trois pour m'annoncer la naissance d'un Prince qui a reçu sur les fonts baptismaux le nom de Pierre et qui portera le titre de Prince Héritier du Royaume des Serbes, Croates et Slovènes.

Votre Majesté a rendu justice à mes sentiments en se persuadant d'avance du grand intérêt que je prends à un événement si heureux pour Votre Majesté, pour Sa Majesté la Reine, Votre Auguste épouse, ainsi que pour l'avenir et le bonheur de Votre peuple.

En parlant Votre Majesté d'accepter l'expression de mes félicitations les plus sincères, je profite de cette occasion pour renouveler à Votre Majesté les vœux que je fais pour Son bonheur personnel et pour la prospérité de ses Etats.

Palais National de Belém, le vingt Juin mil neuf cent vingt-quatre.

AMRE, Cartas protocolares de principes, Mago 64, Sérvia (1882–1924), № 41.

ЛИСТА РЕФЕРЕНЦИ – LIST OF REFERENCES

Архиви – Archives

Arquivo Diplomático do Ministério das Relações Exteriores, Cartas protocolares de príncipes, Маго 64, Сέρвиа (1882–1924).

Новине – Newspapers

Мали журнал (октобар 1910). [*Mali žurnal* (oktobar 1910)]

Литература – Secondary Works

Karvalju, Ž. P. Santuš, *Prilike među jugoslovenskim izbeglicama u Portugaliji (1941–1945)*, Istorija 20. veka 2 (1985) 94–129.

Pereira, V. F., *A diplomacia de Salazar (1932–1949)*, Publicações Dom Quixote 2012.

Sariva, J. H., *História de Portugal*, Publicações Europa-América, LDA. 2004⁷.

Wheeler, D. L., *Republican Portugal. A Political History 1910–1926*, The University of Wisconsin Press, 1978.

Пушица, Б., *Посланство Краљевине Југославије у Португалији – Лисабон 1917–1920; 1941–1945; (1941–1945)*, Београд 2009. [Pušica B., *Poslanstvo Kraljevine Jugoslavije u Portugaliji – Lisabon 1917–1920; 1941–1945; (1941–1945)*, Beograd 2009]

Интернет базе – Online sources

<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=62193> Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža (јун 2020)

<https://www.nb.rs/events/event.php?pf=1&id=32070&url=%2Fevents%2Fevent.php%3Fpf%3D1%26id%3D32070> Сајт Народне библиотеке Србије (јул 2020).

Biljana Stojić

**DIPLOMATIC CONTACTS
BETWEEN SERBIA/YUGOSLAVIA AND PORTUGAL (1882–1924)**

Summary

Unfortunately, we do not have many sources testifying to historical contacts between Serbia/Yugoslavia and Portugal. They are particularly scarce for the 19th century and earlier epochs. Until recently we could say that the reason for the lack of sources was the absence of contacts between these two geographically very distant countries. But that was not true. Due to turbulent political events during the 20th century, Serbia lost a great share of its historic heritage, among them documents related to Portugal. Portugal was more fortunate in that matter, fighting its last war on its soil in the age of Napoleon, and was thus able to preserve the majority of sources from the past. Two Portuguese archives contain documents related to Serbia/Yugoslavia: Arquivo Diplomático do Ministério das Relações Exteriores and Arquivo Nacional da Torre do Tombo. The basis of this article are documents from the Diplomatic Archive. The most interesting is the fund *Sérvia* (1882–1924). The fund contains ceremonial correspondence between Serbian/Yugoslav and Portuguese sovereigns. Fund has 42 documents for the period 1882–1924. We extracted from it four documents which are in our opinion the most illustrative of Serbo-Portuguese relations. The first document from 1882 is the oldest preserved document in the fund – it is the letter of Serbian King Milan Obrenović in which he notified Dom Luís I that he became the king and that Serbia was raised to Kingdom. With this document, the Serbian Court established diplomatic relations with the Bragança dynasty. The second document was written by King Petar I to Dom Carlos I in 1903 with the intention to inform him that he had been crowned a new Serbian king. The third document is from 1912 and is dedicated to felicitation of King Petar to second Portuguese President Manuel de Arriaga for his presidential election, but for us, a more important reason for analysing this document is a proof of the continuity of relations between countries after the proclamation of the Republic of Portugal in 1910. The last, fourth document is the congratulation of President Manuel Teixeira Gomes for the occasion of birth of the first son and heir of Yugoslav king Aleksandar I. The letter was written on 20 June 1924 and it is the last document from the fund *Sérvia*. After the defeat at the beginning of WWII, Petar II would share the same fate as last Portuguese king Manuel II and we may assume that they met at some point in their life living abroad. Also, in 1972 Petar's oldest son and aspirant to the throne Aleksandar married princess Maria da Glória de Orléans e Bragança from the Brazilian line of the Bragança dynasty. She is a direct descendant of Dom João VI and his son Pedro I. We analyzed these four documents in terms of an overview of Serbo-Portuguese diplomatic relations at the end of the 19th and the beginning of the 20th century. We examined the most important political events and turnovers that both countries experienced. From Serbia's point of view, the most important episodes were: war experiences in 1885/1886, 1912–1913, 1914–1918, the dynastic change in 1903, integration of Serbia into a new state of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes in 1918. Portugal had nothing less dramatic events over 40 years: the collapse of monarchism, regicide of king Carlos I in 1908, proclamation of the Republic in 1910, the political instability of the First Portuguese Republic which ended with the military coup in 1926 and foundation of *Estado Novo* in 1932, which would turn to be the lengthiest authoritarian regime in Europe in the 20th century.

Чланак примљен: 29. 06. 2020.

Чланак коначно прихваћен за објављивање: 20. 07. 2020.